

JERZY BARTMIŃSKI

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Etnolingwistyka, lingwistyka kulturowa, lingwistyka antropologiczna?

1. Różne nazwy tej samej dziedziny?

Jubileuszowe spotkanie w ramach konwersatorium „Język a kultura” jest dobrą okazją, by powrócić do dyskusji o przedmiocie i metodach naszej dyscypliny, w tym także do kwestii terminologicznych związanych ze sposobami nazywania tego kierunku badań nad językiem, który w naszym środowisku rozwijamy tak owocnie od prawie trzydziestu lat. Czy dwie najczęściej używane nazwy: *lingwistyka kulturowa* (taki tytuł nosi sztandarowa książka Janusza Anusiewicza opublikowana we Wrocławiu w 1995 roku) i *etnolingwistyka* (tak nazywa się rocznik wydawany od 1988 roku w Lublinie), znaczą to samo? Co jest przedmiotem lingwistyki kulturowej, co przedmiotem etnolingwistyki? Jak się one mają do *lingwistyki antropologicznej*, *lingwistyki antropologiczno-kulturowej*, *antropologii lingwistycznej*?

Janusz Anusiewicz po przeanalizowaniu relacji między wymienionymi terminami (Anusiewicz 1995: 10–16) wybrał ostatecznie na tytuł swojej książki *lingwistykę kulturową*, w przekonaniu, że termin *etnolingwistyka* zbyt jednoznacznie sugeruje związki z dialektologią, folklorystyką i etnografią, z badaniem gwar ludowych, folkloru i kultury ludowej, z których istotnie wyrastała lubelska etnolingwistyka i do których – jak sądził – będzie ograniczać swoje zainteresowania¹. Uznał także, że pojęcia stereotypu i definicji kognitywnej mają mieć zastosowa-

¹ „Etnolingwistyka – pisał – zajmuje się aktualnie badaniem związków głównie między językiem ludowym a kulturą ludową (folklorem), a nie między językiem literackim (ogólnym) a kulturą ogólną. Przynajmniej taka tradycja, praktyka i postawa badawcza ukształtowała się obecnie w Polsce” (Anusiewicz 1995: 11). Ta opinia już wtedy nie była trafna, nie potwierdzały jej nawet przywołane przez autora pierwsze tomy „Etnolingwistyki” (bo kwestii nieludowych dotyczyły rozprawy R. Tokarskiego i H. Kardeli w tomie 1, A. Krawczyk i M. Abramowicza w tomie 2, J. Maćkiewicz i A. Pajdzińskiej w tomie 3, A. Wierzbickiej, A. Bogusławskiego i P. Brzozowskiego w tomie 4 itd.).

nie tylko do „kultury specyficznej, jaką jest kultura ludowa” (Anusiewicz 1995: 11)². To przekonanie dopiero po latach skorygowała Anna Dąbrowska: „Odnoszę wrażenie, że przedmioty obu dziedzin [etnolingwistyki i lingwistyki kulturowej – dop. J.B.] są do siebie bardzo zbliżone. Widać to wyraźnie, kiedy weźmie się do ręki pewne tomy *Etnolingwistyki* i *Języka a Kultury* i przyjrzy ich zawartości”. Dlatego – zdaniem Dąbrowskiej – „można [...] zamiennie stosować funkcjonujące określenia albo zdecydować się na przyjęcie jednego z nich” (Dąbrowska 2005: 100). Czy jednak rzeczywiście dzisiaj możliwe jest jeszcze utożsamienie etnolingwistyki i lingwistyki kulturowej, czy nie zaistniały wtórnie między nimi zbyt daleko idące różnice? Jakiego typu różnice? Rozważmy je bliżej.

Zgódźmy się na początek co do tego, że rozważana kwestia nie ma charakteru czysto terminologicznego, przeciwnie – że chodzi tu o stopień zgodności przyjętych założeń teoretycznych, stosowanej metodologii, realizowanych programów badawczych, tego, co nazywa się niekiedy „podejściem” (ang. *approach*), a ostatecznie o zgodność całej siatki pojęć stosowanych do opisu języka.

Sięgnijmy do wybranych wypowiedzi programowych, propozycji tematycznych i praktyki badawczej.

2. Wspólna tematyka – problemy z ludowością

W rozprawce *Czym zajmuje się etnolingwistyka?* zamieszczonej w „Akcentcie” w 1986 roku i wprowadzającej cały blok artykułów pod zbiorczą nazwą *Język i ludowa wizja świata* Jerzy Bartmiński, wychodząc od słownikowej definicji etnolingwistyki jako „lingwistyki zajmującej się badaniem stosunków między językiem a kulturą”³, wskazywał na pięć pól tematycznych leżących w kręgu zainteresowań etnolingwistyki: kulturowe funkcje języka; wewnętrzna stylowa dyferencjacja języka, jej istota i osiągnięty poziom; gatunkowe wzorce wypowiedzi; kategorie gramatyczne i semantyczne języka w aspekcie ich funkcji; słownictwo języka jako klasyfikator doświadczeń społecznych. W ogłoszonym dwa lata później projekcie konwersatorium „Język a kultura” tenże autor mówił wymiennie

² Ta opinia od początku nie znajdowała oparcia w oryginalnych sformułowaniach J. Bartmińskiego. Przeciwnie, zarówno teoria stereotypu (Bartmiński 1985), jak i koncepcja definicji kognitywnej (Bartmiński 1988) z założenia miały mieć zastosowanie do języka w ogóle, a nie do jednej jego wybranej odmiany, i tak też były od początku stosowane; wystarczy przypomnieć rozdział o stereotypach w tomie *Współczesny język polski* (1993) oraz definicje kognitywne ludu, ojczyzny, pracy, lewicy i prawicy, matki, a także stereotypów narodowych Niemca, Rosjanina, Ukraińca i in. w publikacjach: *Nazwy wartości* (1993); *Pojęcie ojczyzny we współczesnych językach europejskich* (1993), w kolejnych tomach „Etnolingwistyki”. Co najbardziej niezwykle to to, że szkic pt. *Językowo-kulturowy obraz kota w polszczyźnie*, ogłoszony przez Anusiewicza w t. 3 „Etnolingwistyki” (1990), spełniał zasadnicze postulaty definicji kognitywnej i odwoływał się do folkloru (sam jednak autor wolał używać terminu „definicja językowo-kulturowa”).

³ *Słownik języka polskiego*, pod red. W. Doroszewskiego, t. 11, Suplement, Warszawa 1969.

o „lingwistyce antropologicznej”, „lingwistyce antropologiczno-kulturowej”, „lingwistyce kulturowej” i „etnolingwistyce” (Bartmiński 1988: 8 i 11), a wśród rozbudowanych propozycji tematycznych, przedstawionych z myślą o konwersatorium i zaplanowanym w jego ramach tomie językowym *Encyklopedii kultury polskiej XX wieku*, umieścił szczegółowe zagadnienia, takie jak: kultura języka z normą językową na czele, zróżnicowanie wewnętrzne języka na odmiany i style, dialekty i gwary ludowe, gwary środowiskowe, problem tekstu i wzorców gatunkowych, słownictwo jako klasyfikator doświadczeń społecznych, frazeologię, kategorie gramatyczne i semantyczne w aspekcie funkcjonalnym, dziedzictwo przeszłości w języku, zapożyczenia i internacjonalizmy, tendencje rozwojowe polszczyzny, język polski za granicą.

Ta siatka haseł stała się podstawą tomu *Współczesny język polski* (wydanego we Wrocławiu w 1993, wznowionego w Lublinie w 2001), w której dodatkowo znalazły się też takie tematy, jak: etykieta językowa, stereotypy, kategorie słowotwórcze w perspektywie kognitywnej, kulturowe funkcje języka.

Janusz Anusiewicz niedługo potem naszkicował w swojej książce (1995) bardzo podobny „obszar zainteresowań i zakres lingwistyki kulturowej”: funkcje języka i tekstów językowych, kategorie gramatyczne, semantyczne i pragmatyczne języka oraz ich kulturowe aspekty; kulturowy charakter gramatyki, etykietę językową, onomastykę w relacji do kultury, wpływy obce; odmiany środowiskowe i zawodowe itd. (Anusiewicz 1995: 15–16) – z jednym wszakże znaczącym wyjątkiem: ani słowem nie wspomniał o gwarach i dialektach ludowych. Dlaczego? Było to tym bardziej nieoczekiwane, że równocześnie do programu lingwistyki kulturowej wrocławski autor włączył „dziedzictwo praindoeuropejskie i prasłowiańskie w odnośnych językach – związek znaczeń słów i ich etymologii z wierzeniami i obrzędami kulturowymi na materiale najdawniejszej dokumentacji kultury indoeuropejskiej i słowiańskiej”, i powołał się przy tym na programową dla „etnolingwistyki dialektologicznej” rozprawę Nikity I. Tołstoja pt. *O przedmiocie etnolingwistiki i jego roli w izuczeniu jazyka i etnosa*. A przecież Tołstoj zawsze podkreślał, że dziedzictwo kultury prasłowiańskiej najlepiej przechowane jest w słowiańskich gwarach ludowych.

Czym wytłumaczyć to wykluczenie języka i kultury ludowej z programu lingwistyki kulturowej przez jej uznanego promotora? Czy wynikało z interpretacji przyjętych założeń i celów badawczych? Czy może z jakichś względów pozamerytorycznych, swoistej „demofobii”?

3. Wspólny fundament antropologiczny

Pisząc o założeniach lingwistyki kulturowej, J. Anusiewicz język i kulturę wiązał za pośrednictwem członu trzeciego, jakim jest w jego ujęciu „wspólnota

komunikatywna”, „społeczność”, „naród”, „człowiek”: „Głównym założeniem tej dyscypliny [lingwistyki kulturowej – dop. J.B.] jest teza, że język może być traktowany nie tylko jako środek wyrazu i przekazu informacji – lecz także, a może przede wszystkim, jako medium, twór, a zarazem proces zawierający (prezentujący) dorobek kulturowy danej wspólnoty komunikatywnej, będący wyrazem praktyki społecznej tej wspólnoty oraz jej doświadczeń utrwalonych i nagromadzonych w ciągu wielu pokoleń. Język oprócz tego jest nośnikiem, przekąźnikiem i zbiorem wszelkich wartości, ocen i wartościowań tudzież norm postępowania, wokół których koncentrują się zachowania, działania, przekonania oraz system etyczny-normatywny danej społeczności (danego narodu)” (Anusiewicz 1995: 12).

Teoretycznie na przyjętym poziomie ogólności można by w użytym szerokim pojęciu „wspólnoty komunikatywnej” pomieścić także społeczność wiejską, chłopską, i język ludowy, ale tego *expressis verbis* nigdzie nie powiedziano.

Na tych samych trzech komponentach: język – kultura – człowiek/wspólnota jest budowany przedmiot etnolingwistyki, są one jednak inaczej skonfigurowane: na najwyższej pozycji (choć nie na pierwszym miejscu w szyku członów, bo zgodnie z regułami budowy wyrazów złożonych człon nadrzędny jest stawiany w części końcowej) stoi także język, ponieważ w lingwistyce inaczej być nie może, razem z zawartym w nim obrazem świata, a w drugiej człowiek, w jego wymiarze społecznym, jako społeczność narodowa, regionalna, każda inna, czyli zbiorowy podmiot, będący twórcą, użytkownikiem (nosicielem) języka. Jakie miejsce wyznaczono kulturze? Jest ona zawarta zarówno w języku, jak i w pojęciu *etnosu*.

„Etnolingwistyka [...] bada język w jego powiązaniach z historią określonych społeczności (środowiskowych, regionalnych, narodowych) i ich kulturą, zwłaszcza z mentalnością grupową, sferą zachowań i systemami wartości. [...] zmierza do podmiotowej rekonstrukcji obrazu świata utrwalonego w języku, [...] wprowadzając pojęcie człowieka jako podmiotu doświadczającego i mówiącego (*homo loquens*), etnolingwistyka rozszerza badania z systemu językowego na funkcjonowanie języka”⁴.

W obu syntetycznych ujęciach podstaw teoretycznych, przedmiotu i celu badań nie ma istotnych różnic, które by uzasadniały preferencje dla jednej (standardowej) odmiany języka narodowego, a wyłączało odmiany niestandardowe. Skądinąd wiadomo, że amerykańska lingwistyka antropologiczna i kulturowa, której Anusiewicz poświęcił duży fragment swej książki (s. 17–22), wyrosła właśnie z badań nad komunikacją ustną, nad mikrojęzykami plemiennymi Indian amerykańskich, a więc odmian językowych porównywalnych z naszymi dialektami i gwarami. Dlatego nie dziwi synonimiczne traktowanie w nauce amerykańskiej terminów *anthropological linguistics* i *ethnolinguistics*, zaskakuje natomiast wyłączenie polszczyzny ludowej z obszaru zainteresowań lingwistyki kulturowej na gruncie polskim. Zaskakuje tym bardziej, że kulturowy kontekst języka

⁴ J. Bartmiński, *Etnolingwistyka*, [w:] *Wielka encyklopedia PWN*, t. VIII, Warszawa 2002, s. 380–381.

jest właśnie na gruncie ludowym widoczny lepiej niż na poziomie języka literackiego i kultury ogólnonarodowej.

Sądzę, że wykluczenie ludowości z programu lingwistyki kulturowej i w efekcie jej zdystansowanie się od etnolingwistyki nie miało dostatecznych racji merytorycznych, wynikało raczej ze splotu pewnych okoliczności zewnętrznych, w tym także samego sposobu formowania się programów badawczych w kontakcie z takimi, a nie innymi szkołami naukowymi. W jednym przypadku były to nawiązania do nauki zachodniej, w drugim – zarówno do zachodniej, jak i wschodniej, słowiańskiej.

4. Wspólne punkty wyjścia, odmienne inspiracje

Lingwistyka kulturowa – uformowana w środowisku wrocławskim – ma według Anny Dąbrowskiej swoje źródła w „poglądach Wilhelma von Humboldta, amerykańskiej lingwistyce antropologicznej; neohumboldtyzmie, interdyscyplinarności współczesnej humanistyki i kognitywizmie” (Dąbrowska 2005: 101). Etnolingwistyka, ta, jaką mamy dziś w Polsce, także częściowo wywodzi się ze źródeł niemieckich i amerykańskich – z teorii W. Humboldta i lingwistyki antropologicznej Sapira i Whorfa, natomiast w dużym stopniu wyrasta także z rodzimej dialektologii i folklorystyki, kontynuuje tradycje polskie i słowiańskie, nawiązuje do prac Kazimierza Moszyńskiego, kaszubologów Bernarda Sychty i Hanny Popowskiej-Taborskiej, do anglojęzycznego dorobku Bronisława Malinowskiego, do dokonania Anny Wierzbickiej, a zwłaszcza do rosyjskich semantyków Jurija Apresjana z jego koncepcją „naiwnego” obrazu świata i do etnolingwistów z etymologicznej szkoły Władimira N. Toporowa i z dialektologicznej szkoły Nikity I. Tołstoja. Z tą ostatnią szczególnie silne więzy łączą etnolingwistów lubelskich.

5. Wrocławskie początki etnolingwistyki lubelskiej

Paradoksem jest to, że na programie etnolingwistyki lubelskiej zaważyło silnie wrocławskie środowisko profesora Czesława Hernasa. To z inicjatywy redaktora „Literatury Ludowej” i kierownika (w latach 1975–1982) tzw. programu węzłowego zwanego „Polska kultura narodowa, jej tendencje rozwojowe i recepcja” doszło we Wrocławiu do bardzo owocnego spotkania językoznawców, dialektologów i folklorystów oraz literaturoznawców i badaczy kultury. Po ostrej a konstruktywnej dyskusji nad książką Bartmińskiego *O języku folkloru*⁵ profesor Hernas wprowadził do programu badań węzłowych temat nazwany „słownikiem

⁵ Jej stenogram pt. *Co to jest język folkloru?* ukazał się w „Literaturze Ludowej” 1976, nr 4–5, s. 30–31.

języka folkloru”⁶ i zainspirował wydanie w 1980 roku zeszytu próbnego tego słownika⁷. Zeszyt ten stał się swego rodzaju „manifestem etnolingwistycznym”, bo znalazły się w nim wszystkie najważniejsze koncepcje konstytutywne dla etnolingwistyki zorientowanej kognitywistycznie⁸. Na potrzeby słownika zespół lubelski najpierw zorganizował trzy konferencje problemowe: o derywacji (1979), konotacji (1985) i tekście ustnym (1986)⁹, a następnie w kolejności, zaczął (od 1988) wydawać „Etnolingwistykę” (o jej historii zob. Niebrzegowska 2001; Niebrzegowska-Bartmińska 2004). Równolegle dojrzała¹⁰ koncepcja konwersatorium „Język a kultura”, nastawionego na organizowanie cyklicznych konferencji, z których materiały zaczęto wydawać we Wrocławiu jako „białą serię”, a w Lublinie jako „czerwoną serię”, obie pod zbiorową redakcją¹¹.

6. Różne profile lingwistyki antropologiczno-kulturowej?

Konferencje organizowane w ramach konwersatorium „Język a kultura” nie różnicowały tematów na etnolingwistyczne i językowo-kulturowe, przeciwnie – traktowano je zawsze łącznie (por. zestawienie w artykule Bartmińskiego i Dąbrowskiej 2004). Jest jednak prawdą, że środowisko etnolingwistyczne z czasem poszło w dużym stopniu swoją własną drogą i zaczęło się różnić od wrocławskiej lingwistyki kulturowej nie tyle pod względem założeń teoretycznych (fundamentem pozostała teza o antropologicznym charakterze języka) czy przedmiotu badań (pozostaje nim relacja język–kultura–społeczność), ile raczej pewnych preferencji tematycznych i stosowanego instrumentarium pojęciowego.

⁶ Dzięki wsparciu finansowemu ze strony wrocławskiego biura „problemu węzłowego” mogli zostać w Lublinie zatrudnione na etacie pierwsze osoby: Grażyna Żuraw-Bączkowska, Urszula Majer-Baranowska i Małgorzata Mazurkiewicz (-Brzozowska).

⁷ *Słownik ludowych stereotypów językowych. Zeszyt próbny* 1980. Realizacja pomysłu ostatecznie przybrała postać *Słownika stereotypów i symboli ludowych* (SSiSL 1996; 1999).

⁸ Na zbieżność idei lubelskiej etnolingwistyki z kielkującym na gruncie amerykańskim kognitywizmem zwrócił uwagę Henryk Kardela (1988), a po kilku latach potwierdzili tę opinię Renata Grzegorzczkova (1995), Jörg Zinken (2004), Elżbieta Tabakowska (2004), Swietłana Tołstojowa (2005), Pieter Plas (2006).

⁹ Materiały ukazały się kolejno jako tomy *Pojęcie derywacji w lingwistyce* (Lublin 1981) i *Konotacja* (Lublin 1988), oba pod red. J. Bartmińskiego, oraz *Tekst ustny – texte oral* (Wrocław 1989), pod red. M. Abramowicza i J. Bartmińskiego. Potem też kolejne, już w ramach konwersatorium „Język a kultura” (zob. zestawienie Bartmiński, Dąbrowska 2004), z udziałem językoznawców bez mała z całej Polski. Inspirujący wpływ koncepcji słownika stereotypów na zainteresowania lubelskiego środowiska językoznawczego przedstawiono w osobnym szkicu (Bartmiński 2002; 2004).

¹⁰ W ramach problemu węzłowego pn. „Polska kultura narodowa, jej tendencje rozwojowe i recepcja” koordynator I stopnia powierzył koordynatorowi II stopnia organizację specjalnej grupy tematycznej do badań nad językiem w relacji do kultury.

¹¹ Materiały redagowali często ci sami badacze (Jerzy Bartmiński, Renata Grzegorzczkova), w obu seriach uczestniczyło wielu tych samych autorów.

Jeśli wrócić raz jeszcze do czterech terminów wymienionych wcześniej, można powiedzieć, że u ich podłoża leżą te same komponenty: język–człowiek (wspólnota ludzka)–kultura, które są różnie hierarchizowane i konfigurowane oraz tworzą różne profile:

lingwistyka kulturowa = język + kultura

lingwistyka antropologiczna = język + człowiek

lingwistyka antropologiczno-kulturowa = język + człowiek + kultura

etnolingwistyka = człowiek (wspólnota ludzka) + język.

Ponieważ pojęcia języka i kultury implikują istnienie podmiotu, będącego ich nosicielem, a z kolei pojęcie wspólnoty ludzkiej nie jest możliwe bez kultury jako jej spoiwa, wszystkie wymienione terminy przekazują w zasadzie te same informacje: chodzi o lingwistykę (naukę o języku) ukierunkowaną na relację do czegoś: społeczności (mającej swoją kulturę) i / lub kultury (której podmiotem jest zawsze jakaś społeczność). Najbliższe sobie są terminy *etnolingwistyka* i *lingwistyka antropologiczna*, przy czym pierwszy ma tę przewagę, że jest najkrótszy, syntetyzuje wszystkie komponenty (obecne eksplicytnie lub zawarte *implicite*) i najbardziej sprzyja tworzeniu derywatów (*etnolingwista*, *etnolingwistyczny*), z czym są kłopoty przy pozostałych terminach.

Dodam, że badacze skupieni wokół lubelskiej „Etnolingwistyki”¹², pozostając przy ludowości, objęli zainteresowaniami relacje język–kultura–człowiek także na poziomie języków standardowych i kultur ogólnonarodowych, zbliżyli się do założeń etnonauki i kognitywizmu, wysunęli program badań porównawczych, interkulturowych, dopracowali się też na koniec nowych rozwiązań organizacyjnych.

7. Etnolingwistyka między etnologią a etnonauką

Na mapie współczesnych dyscyplin humanistycznych etnolingwistyka musiała określić swoje miejsce w relacji do tradycyjnych „nauk o ludzie”, a więc dialektologii, folklorystyki i etnografii – notabene przeżywających kryzys związany z zanikiem pojęcia ludu – a także w relacji do *etnonauki*, tj. antropologii kognitywnej.

Punktem wyjścia nowego samookreślenia się było stwierdzenie, że człon *etno-* w nazwie *etnolingwistyka* ma status dwuznaczny, „forma wewnętrzna” nazwy może być bowiem interpretowana na dwa sposoby, z przypisaniem członowi *etno-* charakteru przedmiotowego lub podmiotowego.

¹² Na łamach „Etnolingwistyki” pisali autorzy, którzy niekoniecznie sami określali się jako etnolingwiści, m.in. Jurij Apresjan, Andrzej Bogusławski, Henryk Kardela, Tomasz Krzeszowski, Ryszard Tokarski i inni.

Pierwsza interpretacja *etnolingwistyki* zakłada, że status członu *etno-* w *etnolingwistyce* odpowiada jego statusowi w takich nazwach, jak *etnografia* i *etnologia* ‘nauka o ludzie’, *etnomuzykologia* ‘muzykologia zajmująca się muzyką ludową’, *etnoarcheologia* ‘archeologia etnograficzna’, *etnopsychologia*, *etnosocjologia*¹³. W nazwach tych *ethnos* ‘lud, plemię’ jest pojmowany przedmiotowo, jako obiekt zainteresowań odpowiedniej dyscypliny naukowej. *Etnolingwistyka* w tym ujęciu byłaby lingwistyką podejmującą badania nad mową określonych wspólnot etnicznych („etnosów”), głównie małych, lokalnych, a więc dyscypliną bliską dialektologii. Właśnie to rozumienie było, jak się zdaje, bliskie J. Anusiewiczowi.

Drugi sposób rozumienia nazwy *etnolingwistyka* wynika z postawienia jej w jednym szeregu z nazwami takimi, jak *etnonauka* (ang. *ethnoscience*), *etnobotanika* ‘nauka zajmująca się badaniem wiedzy ludowej o świecie roślinnym’, *etnofilozofia*, *etnohistoria* / *historia ludowa* (ang. *folk history*) ‘studia nad tym, jak dane społeczeństwo postrzega swą historię, jak ją konceptualizuje’, *etnomedycyna* ‘nauka badająca przekonania i praktyki związane z zachowaniem zdrowia i leczeniem chorób’, także *etnopoetyka*, *etnosemantyka*¹⁴, *etnoskładnia*¹⁵. Mają one oparcie w *etnometodologii* nastawionej na badanie myślenia potocznego.

W nazwach drugiego typu człon *etno-* jest pojmowany podmiotowo, oznacza w pierwszej kolejności określoną społeczność jako twórcę i nosiciela pewnej dziedziny wiedzy, pewnego porządku kulturowego, pewnych form wyrażania się. Odpowiednie dyscypliny naukowe dokonują „rekonstrukcji podmiotowej”, chcą patrzeć na świat oczami członka badanej społeczności, odtwarzać jego punkt widzenia. Dopiero na dalszym planie (metaplanie) ta potoczna konceptualizacja staje się przedmiotem zainteresowania wraz z dokonującym jej podmiotem, konceptualizatorem.

Ten drugi sposób pojmowania *etnolingwistyki* odkrywa drogę ku poznaniu mentalności nosicieli danego języka i kultury, jego sposobu postrzegania i konceptualizacji świata¹⁶. Tak formułując swoje podstawowe zadanie, *etnolingwistyka* zbliża się do antropologii kognitywnej¹⁷.

¹³ Hasła w *Słowniku etnologicznym*, pod red. Z. Staszczak, Poznań 1987.

¹⁴ Hasła w *International Encyclopedia of Linguistics*, red. W. Bright, Oxford 1992.

¹⁵ Anna Wierzbicka w rozdziale zatytułowanym „Etnoskładnia i filozofia gramatyki” pisze: „Každy język już w samej swojej strukturze ucieleśnia pewien światopogląd czy filozofię”, a „konstrukcje składniowe właściwe poszczególnym językom ucieleśniają i kodyfikują pewne charakterystyczne dla nich znaczenia i sposoby myślenia” (Wierzbicka 1999: 341).

¹⁶ Wypada dodać, że w Polsce funkcjonują dziś dwa sposoby rozumienia *etnolingwistyki*: socjologiczny i językoznawczy. W ujęciu socjologicznym *etnolingwistyka* bada miejsce języka w kulturze i społeczeństwie, jego status, prestiż, moc, kontakty z innymi językami, multilingwalizm, język mniejszości narodowych i grup etnicznych (por. Ziółkowski 1987; Zieniukowa 1998). Jest to rozumienie bliskie *socjolingwistyce* i rozwijanej w ostatnich latach *ekolingwistyce*. *Etnolingwistyka* w ujęciu językoznawczym bada „kulturę w języku”, dokonuje rekonstrukcji zawartego w nim obrazu świata, odkrywa mentalność użytkowników języka. Taki charakter mają prace drukowane na łamach lubelskiej „*Etnolingwistyki*” i o tak rozumianej *etnolingwistyce* mowa w niniejszym artykule.

¹⁷ Jak jest przez samych nosicieli języka konceptualizowany sam język, pokazują dwie równo-

8. Instrumentarium pojęciowe etnolingwistyki

O względnej specyfice etnolingwistyki stanowią dziś nie tyle kierunki nawiązań i źródła inspiracji, ile przyjęte narzędzia badawcze w postaci terminów i pojęć. Ogólnie rzecz biorąc, są one wspólne z lingwistyką kulturową, także lingwistyką antropologiczną i kognitywną, ale częściowo też różne, a w każdym razie niekiedy swoiście rozumiane i używane. Wzięte razem tworzą spójny system pojęć przydatnych do opisu języka w jego różnych aspektach i społecznych manifestacjach, mają więc niewątpliwie walor badawczej operacyjności. Należy tu nie tylko pojęcie językowego obrazu świata, lecz także takie pojęcia, jak typ racjonalności, punkt widzenia i perspektywa, pojęcie tekstu jako swoiście zorganizowanego „makroznaku”, potoczność rozumiana antropologicznie jako wspólna baza językowa, kulturowa i doświadczeniowa; oparty na tej bazie stereotyp, koncepcja profilowania pojęć i obiegowych stereotypów w wyspecjalizowanych dyskursach, wreszcie podmiot jako instancja sterująca conceptualizacją, werbalizacją (nadawaniem wypowiedzi) i profilowaniem, uczestnicząca w procesie komunikacji.

Na spójność tego systemu pojęć i jego potencjał eksplikacyjny zwracali uwagę postronni obserwatorzy i komentatorzy prac polskich etnolingwistycznych: Svetlana M. Tolstaja (1993; 2005), Renata Grzegorzczkova (1995), Aleksy Judin (1998; 2003), Aloyzas Gudavičius (2000), Jörg Zinken (2004), Henryk Duda (2005).

W drugiej części mojego szkicu próbuję niektóre z tych pojęć krótko zaprezentować i pokazać ich wewnętrzne powiązania¹⁸.

9. Słownik podstawowych pojęć

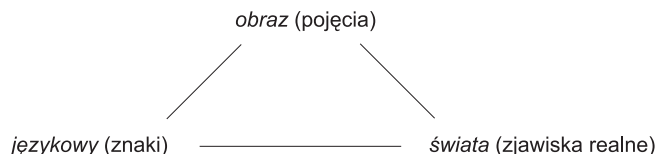
9.1. Językowy obraz świata (JOS) jest sztandarowym hasłem etnolingwistyki – wspólnym z lingwistyką kulturową, przejętym z antropologicznej lingwistyki amerykańskiej i niemieckiej. Problematyka JOS weszła do programu badań polskich nad językiem i jest szeroko – choć metodologicznie różnie – w Polsce uprawiana¹⁹. Językowy obraz świata należy do sfery szeroko rozumianej semantyki językowej (por. Chlebda 2000; 2005), zwłaszcza w jej nurcie kognitywnym (Grzegorzczkova 2001). Trzy składniki terminu wpisują się w strukturę znaku, odsyłają do trzech wierzchołków trójkąta semiotycznego Ogdena-Richardsa: języka-obrazu-swiata²⁰.

legle wydane książki: *Słowo o słowie. Potoczna wiedza o języku* Jolanty Maćkiewicz (1999) i *Język o języku*, pod red. N.D. Arutjunowej (2000).

¹⁸ Jest to kontynuacja mojego wcześniejszego szkicu (Bartmiński 2006a).

¹⁹ Przegląd badań zob. Bartmiński 2006, s. 11–21.

²⁰ Relacje między składnikami J–O–S można badać z różnie ukierunkowanych perspektyw: od słów do znaczeń (ujęcie semantologiczne); od rzeczy i ich obrazów do nazw (ujęcie onomazjolo-

Językowy obraz świata to „zawarta w języku, różnie zwerbalizowana interpretacja rzeczywistości, dająca się ująć w postaci zespołu sądów o świecie” (Bartmiński 2006: 12). Językowi naturalnemu, potocznemu, właściwy jest obraz „naiwny” – w sensie przyjmowanym przez Jurija Apresjana (1994), język naukowy czy urzędowy niosą inną interpretację, inny obraz świata. JOS jest utrwalony w znaczeniach słów, ich etymologii, w znaczeniu derywatów, jest dostępny przez badanie łączliwości leksykalnej, frazeologizmów i metafor. Znajduje także wyraz w semantycznej strukturze tekstów (treści presuponowane i implikowane), w treści przysłów i tekstów kliszowanych. Do rekonstrukcji JOS stosowane są różnego typu ankiety (zamknięte, takie jak dyferencjał semantyczny) i otwarte (testy skojarzeniowe). Sporna jest kwestia odwoływania się do rytualnych zachowań, które w najbardziej radykalnym ujęciu, reprezentowanym przez autorów *Słownika ludowych stereotypów językowych* (SLSJ 1980) i *Słownika stereotypów i symboli ludowych* (SSiSL 1996; 1999), są regularnie uwzględniane w rekonstrukcji odpowiednich fragmentów JOS. Stanowisko to znalazło poparcie ze strony komunikatywizmu (por. Korzyk 1999).

9.2. Typ racjonalności związany z wiedzą o świecie i przyjętą interpretacją związków i podobieństw między różnymi sferami rzeczywistości, przedmiotami, zjawiskami i ludźmi, który skłania do wyboru określonych środków dla osiągnięcia określonych celów. Pojęcie typu racjonalności wprowadzone w ramach antropologiczno-semiotycznej koncepcji stylu jako jedna z jego konstytutywnych „wartości”²¹ jest przydatne w kognitywnej analizie metafory (Zinken 2004).

9.3. Stereotypy, czyli determinowane subiektywnie wyobrażenia przedmiotów i zdarzeń, obejmują zarówno ich cechy opisowe, jak i wartościujące, a także są rezultatem interpretacji rzeczywistości w ramach społecznych modeli poznawczych. Stereotypy są składnikami JOS. Na gruncie etnolingwistyki – inaczej niż w socjologii czy psychologii, a w zgodzie z poglądami Lippmanna i Putnama – pojęcie stereotypu jest odnoszone zarówno do ludzi, jak i do rzeczy, np. złota, wody, tygrysa; stereotyp traktuje się jako rodzaj pojęć potocznych (wyobra-

giczne); od rzeczy do ich obrazów (ujęcie kognitywne). W praktyce badawczej ujęcia te nie są wyraźnie rozgraniczane.

²¹ Styl potoczny opiera się na racjonalności zdroworozsądkowej, naukowy ma wzgląd na rygorystyczne zasady logiki, urzędowy zakłada respektowanie przez ludzi obowiązujących wzorów zachowań, artystyczny znosi ograniczenia, dopuszczając autorską kreatywność i zakładając u odbiorcy postawę kontemplacji estetycznej (Bartmiński 1981).

zeń) o funkcjach w pierwszej kolejności poznawczych i wartościujących, wtórnie – społecznych i psychicznych (obronnych, integrujących, polemicznych itd.). Przyjmuje się przy tym, że opis znaczenia jest sposobem modelowania wyobrażenia „typowego” / „prawdziwego” przedmiotu²², któremu przypisuje się nie tylko cechy istotne (decydujące o przynależności przedmiotu do określonej klasy, bo przysługujące wszystkim okazom klasy), lecz także cechy charakterystyczne, właściwe najbardziej reprezentatywnym (a więc tylko niektórym) okazom. Założenie to wymaga odrzucenia zasady ograniczania opisu znaczenia do cech koniecznych i wystarczających, a także uwzględnienia konotacji językowych i kulturowych. Na rzecz takiej szerokiej koncepcji znaczenia argumentowano w tomie *Konotacja* (1988)²³.

9.4. Definicja kognitywna. Uwzględnienie wszystkich relewantnych językowo i kulturowo składników znaczenia – pozwalające rekonstruować stereotypy językowe – wymagało zastosowania nowego typu definicji. Została ona opracowana w nawiązaniu do logicznej koncepcji „definicji przez postulaty”, czyli definicji kontekstowej, „aksjomatycznej” (szerzej o tym we wstępie do SLSJ 1980) i nazwana „definicją kognitywną” (zob. Bartmiński 1988). Metodycznie i systematycznie zastosowano ją w zeszycie próbnym *Słownika ludowych stereotypów językowych* (SLSJ 1980) i w *Słowniku stereotypów i symboli ludowych* (SSiSL 1996; 1999). Idea definicji kognitywnej – podobnie jak eksplikacje Anny Wierzbickiej (1984; 1999) – opiera się na postulatcie traktowania znaczenia nie jako bytu abstrakcyjnego i obiektywnego, lecz subiektywnego, tzn. ujmowania w definicji tego, co ludzie rozumieją pod określonymi słowami, jakie treści (cechy, wartości) mają na myśli, tworząc sobie mentalne wyobrażenie przedmiotu²⁴.

W definicji kognitywnej stosowanej w *Słowniku stereotypów i symboli ludowych*, budowanej na podstawie licznych kontekstów poświadczających użycia hasłowego słowa, oddzielono dokumentację tekstową od części eksplikacyjnej, w eksplikacji zdania definicyjne ułożono według kategorii semantycznych, a w części dokumentacyjnej cytaty zgrupowano wedle gatunków mowy i mo-

²² Istnieje relewantna kulturowo różnica między przedmiotem „typowym” i „prawdziwym” (por. Bartmiński 2001).

²³ Stereotypy były tematem specjalnej konferencji, z której materiały ukazały się w tomie *Stereotyp jako przedmiot lingwistyki. Teoria, metodologia, analizy empiryczne*, pod red. J. Anusiewicz, J. Bartmińskiego, Język a Kultura, t. 12, Wrocław 1998.

²⁴ Koncepcja definicji kognitywnej koresponduje z poglądami twórcy „etnolingwistycznej koncepcji języka”, Bronisława Malinowskiego, który pisał: „Nie ma możliwości zdefiniowania słowa przez proste znalezienie odpowiedników. [...] Tłumaczenie rozumiane jako definiowanie terminu za pomocą analizy etnograficznej, to jest przez umieszczenie go w jego kontekście kulturowym, przez zestawienie go z wyrażeniami podobnymi i synonimicznymi, przez porównywanie z wyrażeniami podobnymi i przeciwnymi, przez dokonywanie analizy gramatycznej, a przede wszystkim przez podanie licznych, dobrze dobranych przykładów, jest nie tylko możliwe, ale jest jedynym poprawnym sposobem definiowania lingwistycznego i kulturowego charakteru słowa” (Malinowski 1987: 48–49).

tywów. Siatka kategorii, którą po wydaniu przez A. Wierzbicką książki *Lexicography and Conceptual Analysis* (1985) zaczęto nazywać „fasetami”, pozwala odtworzać kognitywną strukturę znaczenia.

9.5. Rama doświadczeniowa, kontekst sytuacyjny i kulturowy słowa.

Wprowadzane przez etnolingwistów eksplikacje haseł wychodzą poza krąg danych czysto językowych, odwołując się do wierzeń i zrytualizowanych zachowań użytkowników języka, które mieszczą się w „ramie doświadczeniowej” języka (co do znaczenia tego pojęcia zob. Bartmiński, Niebrzegowska-Bartmińska 2004). Jest to przedmiotem sporu i zarzutów ze strony części badaczy. Nie podejmując w tym miejscu obrony tego stanowiska, ograniczę się do trzech stwierdzeń.

Po pierwsze, uwzględnienie kontekstu sytuacyjnego pozostaje w zgodzie z postulatami Bronisława Malinowskiego, który podkreślał, że „rzeczywistym faktem lingwistycznym jest tylko pełna wypowiedź w kontekście określonej sytuacji” (1987: 41). Kontekstem dla opisu znaczenia słowa jest dla Malinowskiego nie tylko zdanie, lecz cała wypowiedź brana w kontekście²⁵.

Po drugie, szczególną wartość dla uzasadnienia wyjścia w eksplikowaniu znaczeń poza krąg danych czysto językowych, w stronę zachowań użytkowników języka, ma koncepcja „interpretanta definitywnego” Charlesa Peirce’a (zob. Buczyńska-Garewicz 1975). „Interpretantem definitywnym” jest sposób zachowania mówiącego wobec przedmiotu opisu²⁶.

Po trzecie, na potrzebę wyjścia poza błędne koło danych językowych wskazują badacze z kręgu współczesnego komunikacjonizmu (zob. Korzyk 1999).

9.6. Wartości stanowią czynnik sterujący tworzeniem JOS i są współcześnie coraz bardziej docenianym aspektem języka. Wartości stanowią rdzeń każdej kultury i zarazem są nieodłączne od języka, jak pokazali Jadwiga Puzynina i To-

²⁵ „Nawet zdanie nie jest jednostką mowy samodzielnią i samowystarczającą. Tak samo jak pojedyncze słowo, które – poza wyjątkowymi okolicznościami – jest pozbawione znaczenia i nabiera znaczenia tylko przez kontekst innych słów, tak zdanie zazwyczaj pojawia się w kontekście innych zdań i ma znaczenie tylko jako część większej znaczącej całości. Wydaje mi się, że dla lingwistyki jest rzeczą pożyteczną rozszerzenie zakresu pojęcia kontekstu tak, by obejmował on nie tylko wypowiedziane słowa, ale także wyraz twarzy, gesty, ruchy ciała, całą grupę ludzi obecnych przy wymianie wypowiedzi oraz część środowiska, w którym się ci ludzie znajdują” (Malinowski 1987: 55).

²⁶ Przykładem może być eksplikacja słońca i trudności z interpretacją kontekstów typu *słońce uśmiecha się, raduje się, patrzy* itd. Interpretacja takich kontekstów wymaga odwołania się do typu racjonalności obowiązującej w danej kulturze i systemu wierzeń dotyczących przyrody. Przypisanie słońcu zdolności widzenia i przeżywania może być zwykłą figurą stylistyczną, metaforą – i tak tego typu predykcje są odbierane we współczesnej kulturze – ale może też wynikać z animistycznego, mitologicznego widzenia świata. Co może rozstrzygnąć o wyborze interpretacji? Nie dane językowe i tekstowe, układające się w ciąg nieskończony, lecz informacje (zapisy etnograficzne) potwierdzające rzeczywiste zachowania ludzi wobec słońca: w kulturze ludowej słońce istotnie bywa traktowane jak istota żywa, którą można obrazić, np. pokazując na nią palcem, oddając w jej kierunku moc lub wyrzucając śmieci (zob. o tym szczegółowiej Niebrzegowska 1986).

masz Krzeszowski. Wartościom poświęcono jedną z pierwszych konferencji „Język a kultura” (jej pokłosiem jest tom II serii Język a Kultura), tom *Nazwy wartości* (1993), *Pojęcie ojczyzny we współczesnych językach europejskich* (1993), konferencję i tom *Język w kręgu wartości* (2002) oraz specjalny raport z badań empirycznych przeprowadzonych w środowisku studenckim pt. *Język, wartości, polityka* (2006)²⁷.

Komentatorzy prac lubelskich (Grzegorzycowa 1995; Judin 1998) zwracali szczególną uwagę na doniosłość badań aksjologicznych i potrzebę realizacji projektu słownika wartości, który wedle przedstawionej w 1985 roku koncepcji (Bartmiński 1989/1991) miał objąć nazwy wartości w języku polskim ogólnym, literackim, a nie ludowym, choć bez wykluczania danych z polszczyzny potocznej i ludowej²⁸.

9.7. Punkt widzenia i perspektywa oglądu. Punkt widzenia jako „czynnik podmiotowo-kulturowy, decydujący o sposobie mówienia o przedmiocie, w tym m.in. o kategoryzacji przedmiotu, o wyborze podstawy onomazjologicznej przy tworzeniu jego nazwy, o wyborze cech, które są o przedmiocie orzekane w konkretnych wypowiedziach i utrwalone w znaczeniu” (Bartmiński 1990/2006: 78) – był tematem konferencji w 2002 roku, z której materiały ukazały się drukiem w postaci dwóch tomów: *Punkt widzenia w tekście i dyskursie* (2004) oraz *Punkt widzenia w języku i w tekście* (2004). Wprowadzając to pojęcie, etnolingwistyka spotyka się z teorią literatury, która od lat bada sposoby narracji z punktu widzenia wszechwiedzącego narratora lub naocznego świadka.

9.8. Profilowanie. Bazowe stereotypy, uformowane w ramach językowego obrazu świata, w społecznym zastosowaniu podlegają w praktyce językowej intencjonalnemu przystosowaniu do okoliczności i kontekstu. O tym samym przedmiocie mentalnym można mówić, wydobywając różne jego aspekty i selekcionując (hierarchizując) utrwalone cechy. Bartmiński i Niebrzegowska (1998), wychodząc od propozycji zawartych w zeszycie próbnym *Słownika stereotypów i symboli ludowych* (1980), nawiązując do pracy Anny Wierzbickiej *Lexicography and Conceptual Analysis* (1985) i niektórych wcześniejszych prac powstałych w środowisku lubelskim (Bartmiński 1990; 1993; Mazurkiewicz 1990), zdefiniowali profilowanie jako subiektywną (mającą swój podmiot) operację językowo-pojęciową polegającą na swoistym ukształtowaniu obrazu przedmiotu poprzez ujęcie go w określonych aspektach (podkategoriach, fasetach), takich jak pochodzenie,

²⁷ Badanie wartości mieści się dobrze w programie, jaki dla etnolingwistyki postulował N.I. Tolstoj w rozprawie *Etnolingvistika v krugu humanitarnych disciplin*, który szczególną pozycję w badaniach etnolingwistycznych wyznaczał kulturze duchowej (Tolstoj 1995: 27–40).

²⁸ Ciekawostką jest fakt, że prace nad słownikiem polskich wartości wzbudziły żywe zainteresowanie i niepokój służb specjalnych PRL, jak wynika z raportów USW dostępnych w IPN w Lublinie.

cechy, wygląd, funkcje, zdarzenia, przeżycia itp., w ramach pewnego typu wiedzy i zgodnie z wymogami określonego punktu widzenia. Pojęcie profilowania pozwala rozwiązać sprzeczność między twierdzeniem o niezmienności stereotypów i empirycznie poświadczonym faktem różnicowania stereotypowych wyobrażeń w dyskursie. Profilowanie jest tu rozumiane nieco inaczej niż w semantyce Ronald Langackera (na co zwracali uwagę Grzegorzczukowa 1998 i Muszyński 1998), choć ma z nim wiele wspólnego (por. Majer-Baranowska 2004)²⁹.

Pojęcie profilowania jest przydatne w studiach porównawczych obejmujących różne warianty języka, różne dyskursy i różne języki.

Profilowanie jest operacją *stricto* podmiotową. Zawsze jest ktoś, kto operacji dokonuje, z przyjętego punktu widzenia, z określoną intencją, w imię założonych celów. Kategoria punktu widzenia prowadzi nieuchronnie do podmiotu poznającego, doświadczającego, dokonującego konceptualizacji i werbalizacji.

9.9. Podmiot i podmiotowość. Etnolingwistyka, zmierzając do rekonstrukcji obrazu świata utrwalonego w języku (systemie, tekstach, uzusie), tym samym zmierza do poznania człowieka, który ten obraz tworzy. Obraz językowy nosi piętno czy też „ślady” swego twórcy, ma charakter podmiotowy, co jeszcze silniej akcentujemy, mówiąc o „wizji” świata, która zawsze jest czyjaś. Etnolingwistyka operuje pojęciami człowieka jako podmiotu doświadczającego i konceptualizującego rzeczywistość, łączy badanie systemu językowego jako ponadjednostkowej instytucji, norm społecznych (konwencji) z badaniami uzusu językowego (dyskursu).

Wprowadzenie kategorii podmiotu stanowi logiczne zwieńczenie łańcucha powiązanych z sobą pojęć, którym poświęcono cykl powiązanych tematycznie konferencji³⁰.

²⁹ Taka koncepcja profilowania okazała się przydatna do opisu funkcjonowania wyobrażeń: ludu (Bartmiński, Brzozowska 1993) i pracy (Mazurkiewicz 1990); gwiazd (Niebrzegowska 1990), ognia (Szadura 1998), wody (Majer-Baranowska 2002), bagna (Niebrzegowska 1999), choroby (Niebrzegowska-Bartmińska 2005); stereotypów narodowych Niemca (Bartmiński 1994), Rosjanina (Bartmiński, Lappo, Majer-Baranowska 2002; Lappo 2002), Ukraińca (Bartmiński 2006); stereotypów ideologicznych: wolności (Abramowicz, Karolak 1991), ojczyzny (Bartmiński 1993; 1998), tolerancji (Habrajska 1998), komunizmu (Mosiołek-Kłosińska 1998), demokracji (Pietrucha 2003), równości (Bartmiński, Żuk 2006) i in. Dokładne adresy bibliograficzne wymienionych pozycji zob. Bartmiński 2006b: 84 i nast.

³⁰ Poczynając od konferencji o konotacji (1985), językowym obrazie świata (1987 i 1995), wartościach (1988 i 2000), definicjach i definiowaniu (1991), językowej kategoryzacji świata (1994), profilowaniu w języku i tekście (1995), o tekście i dyskursie (1996), przeszłości w językowym obrazie świata (1997), semantyce tekstu artystycznego (1999), o punkcie widzenia w języku, tekście i kulturze (2002). Materiały pokonferencyjne były systematycznie publikowane z 2–3-letnim opóźnieniem w obu seriach wydawniczych – „białej” (wrocławskiej) i „czerwonej” (lubelskiej). Analizowano pojęcia kluczowe dla lingwistyki antropologiczno-kulturowej, także dla etnolingwistyki uprawianej w środowisku lubelskich polonistów; o wzajemnych relacjach pojęć opartych na metaforze widzenia zob. Bartmiński, Niebrzegowska-Bartmińska 2004.

Istotny komunikacyjnie jest taki obraz podmiotu, jaki wynika z jakości użytego tworzywa językowego, ze znaczeń słów i konotacji konstrukcji gramatycznych. Informacja o podmiocie mówiącym jest zawarta w materii języka, da się wydobyć ze „śladów” zawartych w tekście.

Podmiot jako „instancja wypowiadająca” to zarazem ktoś, kto postrzega świat zmysłami, patrzy i słucha, obserwuje, doświadcza, ktoś, kto konceptualizuje doświadczenie, ocenia, wypowiada się (*homo loquens*), wchodzi w określone role komunikacyjne, działa. Anna Wierzbicka udowodniła, że u podstaw języka stoi nie tyle podmiot działający, ile podmiot doświadczający (Wierzbicka 1999: 303 i nast.).

W stosunku do całej wypowiedzi podmiot jest sprawcą, tym, który „organizuje scenę”, wprowadza w świat przedstawiany w ramach organizacji całej wypowiedzi (Tokarski 1991).

10. Nowe ramy organizacyjne

Badania etnolingwistyczne od pewnego czasu skupiły się w kręgu rocznika „Etnolingwistyka”, znalazły też wsparcie organizacyjne w utworzonych w 2003 roku dwu komisjach etnolingwistycznych, z których jedna działa w ramach Komitetu Językoznawstwa PAN, a druga ma charakter międzynarodowy i została afiliowana przy Międzynarodowym Komitecie Sławistów. Dzięki tym instytucjonalnym wspornikom rozszerzyło się środowisko współpracowników i została nawiązana regularna współpraca z badaczami zagranicznymi z krajów słowiańskich oraz niektórych innych (Anglia, Austria, Belgia, Niemcy, Litwa, USA).

Na łamach ostatniego (18) tomu „Etnolingwistyki” (2006) rozpoczęto dyskusję na temat aktualnego stanu etnolingwistyki słowiańskiej (prace Swietłany M. Tołstojowej, Lubow Fieoktistowej, Mikołaja Antropowa, Tatiany Wołodziny, Dejana Ajdaczicia, Pietera Plasa, Jerzego Bartmińskiego), jej stosunku do dialektologii (wypowiedzi Haliny Pelcowej i Anny Tyrpy) i folklorystyki (artykuły Rocha Sulimy i Krzysztofa Wrocławskiego) oraz zastosowań w praktyce dydaktycznej (Tadeusz Zgółka).

W listopadzie 2006 roku na międzynarodowej konferencji etnolingwistycznej w Lublinie dyskutowano problem opozycji swój–obcy (inny) w językach i kulturach słowiańskich (referaty ukażą się w tomie 19 i 20 „Etnolingwistyki”), został też zaplanowany specjalny etnolingwistyczny blok tematyczny na XIV Międzynarodowym Kongresie Sławistów w Macedonii w 2008 roku.

11. Perspektywy etnolingwistyki

W ostatnim okresie, korzystając z dorobku pokrewnej dyscypliny, jaką jest folklorystyka, etnolingwistyka bardziej systematycznie podejmuje problemy

tekstu i tekstologii oraz genologii. W dotychczasowych badaniach nad strukturą, semantyką i pragmatyką tekstu jako jednostki komunikacji językowej lingwistyka niewiele uwagi poświęcała tekstom ustnym i ich wzorcom gatunkowym. Tymczasem dorobek słowiańskiej folklorystyki jest w tej dziedzinie bardzo bogaty (o czym zob. Bartmiński 2004). Właśnie rolą etnolingwistów, łączących zainteresowania kulturą, językiem (w jego różnych odmianach) i folklorem, może być dokonanie istotnej zmiany w tej dziedzinie. Prace w tym kierunku zostały już podjęte (Niebrzegowska-Bartmińska 2007).

Ważnym, wciąż aktualnym zadaniem etnolingwistyki jest także wyprowadzenie badań etnosemantycznych z izolacji, ściślej – przełamanie bariery między badaniami nad polszczyzną ludową i polszczyzną ogólną. Już dotychczasowe analizy – by wymienić przykładowo: pojęcia ludu, ojczyzny, domu, stereotypów narodowych, wyobrażeń religijnych (Matki Boskiej, Chrystusa, świętych, nieba i piekła) – pokazały bezzasadność podziałów na to, co ludowe, i na to, co narodowe. Tradycja ludowa żyje w tradycji narodowej, narodowa czerpie wciąż jeszcze z ludowej (choć niechętnie się do tego przyznaje), pasem pośrednim jest potoczna polszczyzna ogólna. Takie łączne traktowanie polszczyzny ludowej i ogólnej, zwłaszcza w jej wariancie potocznym, jest założeniem lubelskiego *Słownika stereotypów i symboli ludowych*.

O ile stanowcze zdystansowanie się od potoczności i ludowości jest zrozumiałe w opracowaniach normatywnych, o tyle nie ma uzasadnienia w badaniach opisowych, jest wręcz niekorzystne dla obrazu języka narodowego jako całości. Ten izolacjonizm, wynikający chyba tylko z osobiwej „demofofii” pewnych środowisk inteligenckich, może i powinien zostać przewyżczony właśnie na gruncie nowocześnie rozumianej etnolingwistyki; etnolingwistyki, która za pomocą tych samych narzędzi pojęciowych bada język w relacji do społeczności lokalnej, zawodowej czy narodowej i na coraz szerszą skalę podejmuje także porównawcze badania interkulturowe.

Bibliografia

- Amerykańska antropologia...* (1993), *Amerykańska antropologia kognitywna. Poznanie, język, klasyfikacja i kultura*, wyb. i red. Michał Buchowski, Warszawa.
- Anusiewicz Janusz (1995), *Lingwistyka kulturowa. Zarys problematyki*, Wrocław.
- Apresjan Jurij (1994), *Naiwny obraz świata a leksykografia*, „Etnolingwistyka”, t. 6, Lublin, s. 5–12.
- Bartmiński Jerzy (1981), *Derywacja stylu*, [w:] *Pojęcie derywacji w lingwistyce*, pod red. Jerzego Bartmińskiego, Lublin, s. 31–54.
- (1986), *Czym zajmuje się etnolingwistyka?*, „Akcent”, nr 26, s. 16–20.
- (1988/1991), *Konwersatorium „Język a kultura”. Projekt programu*, [w:] *Podstawowe pojęcia i problemy*, pod red. Janusza Anusiewicza, Jerzego Bartmińskiego, *Język a Kultura*, t. 1, Wrocław 1988 (na prawach rękopisu) [przedruk: Wrocław 1991, s. 9–16].

- (1988), *Definicja kognitywna jako narzędzie opisu konotacji*, [w:] *Konotacja*, pod red. Jerzego Bartmińskiego, Lublin, s. 169–183.
- (1989/1991), *Projekt i założenia ogólne słownika aksjologicznego*, [w:] *Zagadnienia leksykalne i aksjologiczne*, pod red. Jadwigi Puzyniny, Jerzego Bartmińskiego, Język a Kultura, t. 2, Wrocław 1989, s. 293–315 [przedruk: Wrocław 1991, s. 197–209].
- (1992), *Nikita Iljicz Tolstoj i program etnolingwistyki historycznej*, „Etnolingwistyka”, t. 5, Lublin, s. 7–13.
- (2001), *Operatory „typowy” i „prawdziwy” w strukturze semantycznej tekstu*, „Prace Filologiczne”, t. XLVI, s. 41–47.
- (2002), *Lubelska etnolingwistyka*, „Analecta. Studia i Materiały z Dziejów Nauki”, R. XI, s. 29–42 [przekład angielski: *Schools of Polish Languages Studies in 20th Century*, pod red. Ireny Bajerowej, Warszawa 2004, s. 41–61].
- (2003), *Folklorystyka, etnonauka, etnolingwistyka – sytuacja w Polsce*, [w:] *Slavistická folkloristika na rázcestí*, red. Zuzana Profantová, Ústav etnológie Slovenská Akadémia Vied, Bratislava, s. 21–32 [przedruk: „Literatura Ludowa” 2005, nr 6, s. 5–13; przekład rosyjski: *Fol'kloristika, etnonauka, etnolingvistika – situacija v Polše*, „Slavjanovedenie” 2004, nr 6, Moskwa, s. 89–98; przedruk: *Pervyj Vserossijskij Kongres Fol'kloristov. Sbornik dokladov*, red. A.S. Kargin, t. I, Moskwa, s. 106–117].
- (2004), *Etnolingwistyka słowiańska – próba bilansu*, „Etnolingwistyka”, t. 16, Lublin, s. 9–27.
- (2006a), *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin.
- (2006b), *Niektóre problemy i pojęcia etnolingwistyki lubelskiej*, „Etnolingwistyka”, t. 18, Lublin, s. 77–90.
- Bartmiński Jerzy, Dąbrowska Anna (2004), *O konwersatorium „Język a kultura” z okazji jubileuszu*, [w:] *Punkt widzenia w języku i w kulturze*, pod red. Jerzego Bartmińskiego, Stanisławy Niebrzegowskiej-Bartmińskiej, Ryszarda Nycza, Lublin, s. 359–377.
- Bartmiński Jerzy, Niebrzegowska Stanisława (1998), *Ethno-linguistic explorations in Lublin: Dictionary of folk stereotypes and symbols. Ethnolinguistics*, [w:] *Ethnology and Anthropology at the Time of Transformation. Poland at the 14th Congress of the International Union of Anthropological and Ethnological Sciences*, pod red. Katarzyny Kaniowskiej, Danuty Markowskiej, Łódź, s. 135–137.
- Buczynska-Garewicz Hanna (1975), *Znak – znaczenie – wartość. Szkice o filozofii amerykańskiej*, Warszawa.
- Chlebda Wojciech (2000), *Plaszczyzny oglądu językowego obrazu świata w opisie semantycznym języka*, [w:] *Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich*, pod red. Stanisława Gajdy, Opole, s. 163–178.
- (2005), *Szkice o skrzydlatych słowach. Interpretacje lingwistyczne*, Opole.
- Dąbrowska Anna (2005), *Współczesne problemy lingwistyki kulturowej*, [w:] *Polonistyka w przebudowie*, pod red. Małgorzaty Czerwińskiej i in., t. 2, Kraków, s. 99–110.
- Duda Henryk (2005), *Ethnolinguistic School of Lublin. On the research of the so-called linguistic image of the world in Poland*, „Area and Culture Studies”, vol. 71, Tokyo, s. 197–213.
- Grzegorzczak Renata (1995), *Die Lubliner anthropologisch-kulturelle und kognitive Sprachwissenschaft der letzten Jahrzehnte*, [w:] *Convivium. Germanisches Jahrbuch, Polen*, Bonn, s. 153–179.
- (1998), *Profilowanie i inne pojęcia opisujące hierarchiczną strukturę znaczenia*, [w:] *Profilowanie w języku i w tekście*, pod red. Jerzego Bartmińskiego, Ryszarda Tokarskiego, Lublin, s. 9–17.
- (2001), *Wprowadzenie do semantyki językoznawczej*, Warszawa.
- Gudavičius Aloyzas (2000), *Etnolingvistik*, Šiauliai.
- Humboldt Wilhelm von (1836/2001), *Rozmaitość języków a rozwój umysłowy ludzkości*, przekł. pol. Elżbieta Kowalska, Lublin [oryginał 1836].

- Jazyk o jazykie* (2000), red. Nina Arutjunova, Moskva.
- Judin Aleksy (1998), *Etnolingvistika*, [w:] *Kul'turologija. XX vek. Enciklopedija*, t. 2, Sankt Peterburg, s. 408–411.
- (2003), *Ponjatje kartiny / modeli mira v pol'skom i russkom jazykoznanii*, [w:] *For East is East. Liber Amicorum Wojciech Skalmowski*, red. Tatiana Soldatjenkova, Emmanuel Waegemans, Leuven, s. 267–275.
- Kardela Henryk (1988), *Tak zwana gramatyka kognitywna a problem stereotypu*, „Etnolingwistyka”, t. 1, Lublin, s. 35–46.
- Kijewska-Trembecka Marta (1984), *Etnolingwistyczna koncepcja języka B. Malinowskiego*, „Przegląd Humanistyczny”, nr 11–12, s. 71–80.
- Korzyk Krzysztof (1999), *Język i gramatyka w perspektywie „komunikacjonizmu”*, [w:] *Gramatyka komunikacyjna*, pod red. Aleksego Awdiejewa, Kraków, s. 9–32.
- Maćkiewicz Jolanta (1999), *Słowo o słowie. Potoczna wiedza o języku*, Gdańsk.
- Majer-Baranowska Urszula (2004), *Dwie koncepcje profilowania pojęć w lingwistyce*, „Etnolingwistyka”, t. 16, Lublin, s. 85–109.
- Malinowski Bronisław (1935/1987), *Ogrody koralowe i ich magia*, [w:] B. Malinowski, *Dzieła*, t. 5, przeł. Barbara Leś, Warszawa [oryginał: *Coral Gardens and Their Magic*, London 1935].
- Muszyński Zbysław (1998), „Profilowanie” profilowania, [w:] *Profilowanie w języku i w tekście*, pod red. Jerzego Bartmińskiego, Ryszarda Tokarskiego, Lublin, s. 19–34.
- Niebrzegowska Stanisława (1986), *Słońce raduje się – metafora czy mit*, „Atut”, nr 4, s. 37–39.
- (2001), *Etnolingvistika v Lublinie*, [w:] *Jazyk i kul'tura. Problemy sovremennoj etnolingvistiki. Materialy meždunarodnoj naučnoj konferencii Minsk 2–4 nojabrja 2000 g.*, red. Irina Tokareva, Minsk, s. 22–28.
- Niebrzegowska-Bartmińska Stanisława (2004), *Badania etnolingwistyczne w Lublinie*, „Poznańskie Studia Językoznawcze”, t. 13, pod red. Zdzisławy Krążyńskiej, Zygmunta Zagórskiego, Poznań, s. 79–89.
- (2005), *Tekst kak predmet etnolingvistiki*, „Filologija. Pasaulio vaizdas kalboje” 10, Šiauliai, s. 121–129.
- (2007), *Wzorce tekstów ustnych w perspektywie etnolingwistycznej*, Lublin.
- Nikitina Serafima (1999), *Kul'turno-jazykovaja kartina mira v tezaurnom opisanii*, Moskva.
- Sapir Edward (1949/1978), *Kultura, język, osobowość. Wybrane eseje*, przeł. Barbara Stanosz, Roman Zimand, wstęp Anna Wierzbicka, Warszawa [oryginał 1949].
- Rol'čelovečeskogo faktora v jazykie...* (1988), *Rol'čelovečeskogo faktora v jazyke. Jazyk i kartina mira*, red. Boris A. Serebrennikov, Moskva.
- SLSJ (1980), *Słownik ludowych stereotypów językowych. Zeszyt próbny*, pod red. Jerzego Bartmińskiego, Wrocław.
- SSiSL (1996, 1999), *Słownik stereotypów i symboli ludowych*. Koncepcja całości i redakcja: Jerzy Bartmiński, zastępca redaktora: Stanisława Niebrzegowska, t. 1: *Kosmos* [cz.] 1. *Niebo, światła niebieskie, ogień, kamienie*, Lublin 1996, [cz.] 2. *Ziemia, woda, podziemie*, Lublin 1999.
- Szadura Joanna (1993), *Z badań nad stereotypem Polaka*, [w:] *Nazwy wartości*, pod red. Jerzego Bartmińskiego, Małgorzaty Mazurkiewicz-Brzozowskiej, Lublin, s. 239–256.
- Tabakowska Elżbieta (2004), *Kognitywizm po polsku – wczoraj i dziś*, Kraków.
- Tokarski Ryszard (1991), *Człowiek w definicji znaczeniowej słowa*, „Przegląd Humanistyczny”, nr 3–4, s. 131–140.
- Tolstaja Svetlana (1993), *Etnolingvistika v Lublinie*, „Slavjanovedenie”, nr 3, s. 47–59.
- (2005), *Etnolingvistika Jerzy Bartmin'skogo*, [w:] Jerzy Bartmin'skij, *Jazykovej obraz mira: očerki po etnolingvistike*, Moskva, s. 9–20.
- Tolstoj Nikita (1995), *Jazyk i narodnaja kul'tura. Očerki po slavjanskoj mifologii i etnolingvistike*, Moskva.

- Whorf Benjamin Lee (1982), *Język, myśl i rzeczywistość*, przeł. Teresa Hołówka, wstęp Adam Schaff, Warszawa.
- Wierzbicka Anna (1984), *Apples are not 'a kind of fruit': the semantics of human categorisation*, „American Ethnologist” 11 (2), s. 313–328.
- (1999), *Język – umysł – kultura*, wybór prac pod red. Jerzego Bartmińskiego, Warszawa.
- Zieniukowa Jadwiga (1998), *Z problemów etnolingwistyki*, [w:] *Nowe czasy, nowe języki, nowe (i stare) problemy*, pod red. Ewy Jędrzejko, Katowice, s. 233–241.
- Zinken Jörg (2004), *Metaphors, stereotypes, and the linguistic picture of the world: Impulses from the Ethnolinguistic School of Lublin*, „METAPHORIC.DE”, nr 7, s. 115–136.
- Ziółkowski Marek (1987), *Etnolingwistyka*, [hasło w:] *Słownik etnologiczny. Terminy ogólne*, pod red. Zofii Staszczak, Warszawa–Poznań, s. 94–97.

Ethnolinguistics, cultural linguistics, anthropological linguistics?

Summary

The article discusses the relationship between ethnolinguistics as it is practised by the linguists associated with the journal *Etnolingwistyka* and the “Dictionary of Folk Stereotypes and Symbols” (*Słownik stereotypów i symboli ludowych*), both published in Lublin, Poland and cultural linguistics proposed by Janusz Anusiewicz in his 1995 book *Lingwistyka kulturowa*. It is stated that both schools of thought are based on the tenets of anthropological linguistics and consider the mutual relationships between language, culture and humans, pose similar questions relating to linguistic worldview, but derive from different sources and inspirations. Cultural linguistics is not concerned with folk tradition, which constitutes the basis of Polish ethnolinguistics. Contrary to the still present popular views ethnolinguistics is not restricted to folk research but also aspires to investigate standard varieties of languages and also involves intercultural comparative analyses. In doing so it is based on ethnomethodology.

The second part of the article discusses the basic concepts of ethnolinguistics, such as linguistic worldview, stereotype, cognitive definition, point of view, profiling and subject.